

СУДОВІ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ

Проводиться аналіз історії формування судових систем таких країн, як Англія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія з метою вирішити питання чи існувала у країнах Європи загальноєвропейська модель судової системи і які можна виокремити загальні риси судової системи сучасної європейської країни.

Ключові слова: судові системи, європейські країни.

Проводится анализ истории формирования судебных систем таких стран как Англия, Франция, Германия, Италия, Испания с целью определить, существовала ли в странах Европы общепризнанная модель судебной системы и какие можно выделить общие черты судебной системы современного европейского государства.

Ключевые слова: судебные системы, европейские государства.

Not looking at the tendency existing in the European countries to unification of legal institutes, judicial systems of the majority of the countries of the Europe keep distinctive features, to explain which it is possible historical traditions. Therefore in article analysis of history of formation of judicial systems of such countries as England, France, Germany, Italy, Spain with the purpose to determine is spent, whether there was in the countries of the Europe a conventional model of judicial system and what it is possible to allocate the common features of judicial system of the modern European state.

Key words: judicial systems, European state.

Європейський Союз поєднує країни з різними формами державного устрою, різними формами правління і багатовіковими традиціями. При об'єднанні ці країни пішли на певні поступки для досягнення компромісу, здатного забезпечити їм більш комфортний, упевнений і безпечний спільний розвиток. На які поступки країни ЄС пішли при реформуванні своїх судових систем і які елементи судоустрою залишаються незмінними, можна довідатися, лише звернувшись до історії.

Структура судових систем європейських країн та історичні етапи їх формування розглядалися у працях таких сучасних українських та російських вчених, як Т. В. Апарова, А. С. Безнасюк, Г. Т. Єрмошин, Н. А. Колоколов, І. Є. Марочкін, С. Г. Павліков, І. Л. Петрухін, С. В. Прилуцький, В. А. Ржевський, Х. У. Рустамов, В. В. Сердюк, Н. В. Сібільова, В. А. Туманов, В. І. Шишкін, М. В. Ярова та ін. Але поза увагою залишились причини використання одними країнами досвіду інших у сфері судоустрою, що було притаманно в державам романо-германської системи права.

Коріння традицій правосуддя і суду сягають історії формування кожної держави. Для національних систем характерним є свій механізм формування правосуддя, основну роль у якому з давніх часів відігравав монарх.

У Франції, приміром, в епоху Середньовіччя, особливо наприкінці її, правосуддя було тісно переплетене з королівською владою. Право судити було одним з основних прав монарха, оскільки являло собою символ верховенства влади дер-

жавної (монарха) над владою аристократії, церкви, міст. Зрештою, коли монархи почали усвідомлювати важливість фінансової функції держави, правосуддя як функція поступилося своїм першим місцем, що сприяло формуванню окремої системи державних органів для його здійснення спеціальними людьми на професійній основі.

Перехід від особистого правосуддя до делегованого відбувався поступово. Король зберігав за собою право вибірково здійснювати правосуддя в рамках своєї Ради за вимогою або в порядку касації. Делеговане ж правосуддя здійснювалося не королем, але від його імені для підтримання принципу єдності судової влади. На вершині судової ієрархії – Парламент, у якому були створені спеціальні палати: Велика палата, судова палата (із розгляду привілейованих справ (починаючи з XIV ст.), кримінальна палата (стає автономною у XVI ст.). Однак навіть така спеціалізація стає недостатньою, у результаті чого з XV ст. для здійснення правосуддя парламенти створюються й у провінціях. Ці судові інстанції рівні між собою і створені за зразком Парламенту Парижа. Їх рішення могли бути переглянуті в рамках касації в Раді короля.

Найбільш поширеними судами Франції були суди балї та сенешальство, у яких правосуддя здійснюється відповідно спеціальними королівськими чиновниками і представниками місцевої влади, наділеними судовими повноваженнями. Такі суди діяли як станові суди (склад суду залежав від соціального становища підсудного) за участю присяжних та розглядали справи у порядку першої інстанції, і лише згодом вони перетворюються на кримінальні і цивільні суди, що розглядають в апеляційному порядку незначні спори, що входили до цього в компетенцію Парламенту¹.

Оскільки в монархічній Франції практично були відсутні відмінності між адміністрацією і правосуддям, то виникає безліч некоролівських спеціалізованих судових органів. Так, з XIV ст. діють Податний суд, компетентний у спорах щодо деяких податків, Монетний двір розглядає спірні питання при карбуванні і обігу грошей, Палата казначейства вирішує спори відносно державної власності і багатьох інших. Незважаючи на прагнення забезпечити єдність судової влади в середні віки у Франції поряд з королівським правосуддям існувало сеньйоріальне правосуддя (здійснюване сеньйорами відносно підданих) і церковні суди з досить архаїчними процедурами.

Переломним моментом у реформуванні і становленні судового устрою Франції стала революція і створення імперії Наполеона Бонапарта. Колишня судова система була зруйнована. Зловживання верховних судів при королівському режимі, їх непопулярність призвели до обмеження влади суддів. Щоб не дати судам можливості знову стати опорою феодалних прав і станових привілеїв, для них встановлюється спеціальна заборона втручатися в дії адміністрації, давати приписи щодо адміністративних заходів, розглядати скарги, що впливають з адміністративних договорів, тлумачити адміністративні акти тощо. У рамках нового судоустрою виникли касаційні суди, був уведений інститут присяжних засідателів².

У цілому судова система Франції стала складатися з мирових суддів, цивільних судів першого рівня, апеляційних палат та касаційної палати. Мирові судді слухали справи тільки по суті. Цивільні суди першого рівня слухали справи по суті або апеляції на рішення мирових суддів. Розгляд кримінальних справ здійснювали суди ассизів. Апеляційні палати слухали як цивільні, так і кримінальні справи. На

думку сучасників, цей тип французького судоустрою став зразком для організації нових судів майже на всьому Європейському континенті, у тому числі й для реформування судового устрою Росії відповідно до уставів 1864 р.³

Історія формування судового устрою Франції викликає особливий інтерес через особливу рису французького права – його активне проникнення в інші країни Європи під час імперських завоювань як примусовим шляхом, так і через добровільні рецепції, що вплинуло і на структуру судових систем інших країн. Захоплення французьким правом було настільки значущим, що в 1809 р. у юридичному середовищі пропонувалося навіть зробити його європейським загальним правом⁴. Французьким цивільним кодексом, наприклад, довгий час користувалися на територіях Німеччини, Пруссії, Польщі, Голландії, Італії, Бельгії, Румунії, Іспанії та інших країн.

Саме Французька революція поклала початок дуалізму судових установ – створенню поряд із загальними судами адміністративних. У 1790 р. було закріплено, що судові функції відмінні і завжди відокремлені від адміністративних функцій, а суддям було заборонено порушувати діяльність адміністративного корпусу⁵ – тобто, по суті, розглядати скарги громадян на дії і рішення адміністративних органів. Але, усвідомлюючи, що подібна ситуація може викликати невдоволення громадян, Наполеоном були засновані ради префектур, які можна розглядати як адміністративні суди. Була створена Державна рада, яка поряд з консультуванням уряду і підготовкою законопроектів здійснювала ще й судову функцію. Її судова функція згодом набувала все більшого значення, у результаті чого з 1849 р. Державна рада офіційно була визнана судовим органом. Таким чином, адміністративні спори розглядалися спеціальними органами, що перебували у структурі виконавчої влади (саме так на той час трактувався принцип поділу влади у Франції), але згодом вони одержали самостійність і перетворилися на адміністративні суди.

Державна рада у Франції виконувала особливу роль, оскільки вивчала всі проекти законів і більшість нормативних актів уряду до їх прийняття. При виконанні таких повноважень Державна рада діяла як дорадчий орган, її висновки були не обов'язковими до виконання, але дуже важливими, адже саме вона наглядала за юридичною чіткістю та правильною редакцією актів виконавчих органів. Подібний орган було засновано також у Бельгії, Греції, Італії, Люксембурзі та Нідерландах, але лише у Франції Державна рада входить до складу судової системи та виконує функції вищого адміністративного суду⁶.

Поряд із Францією до країн, досвід судоустрою яких запозичався іншими державами, можна віднести і Федеративну Республіку Німеччину. Священна Римська Імперія німецької нації, ще не одержавши такого статусу, веде відлік від 843 р. Імперією Німецьке королівство стане в 962 р. На всій території Німецької імперії імператор мав певні судові прерогативи. Зокрема, він головував у Верховному суді, що розглядав справи по першій інстанції та як остання апеляційна інстанція. У спорах між васалами імператор здійснював функції суду останньої інстанції.

Слід зауважити, що феодалне право Німеччини більше сприяло васалові⁷. Це зумовлюється істотним ослабленням центральної імперської влади до XV ст. Центральна влада через різні причини не змогла згуртувати навколо себе феодалних баронів, як наслідок стала збільшуватися самостійність німецьких князівств. Роздробленість політичної влади перешкодила становленню та консолідації загальнонімецького приватного права, а також становленню загальнонімецької судової

системи⁸. Слабкістю централізованої політичної влади пояснювалася й слабкість імперського суду, відсутність централізованої судової системи. Імперський суд наділявся досить вузькою компетенцією, не мав певного місця розташування та постійного складу суддів. Судова практика поширювалася лише на регіони, на окремі німецькі держави. Кожен німецький князь прагнув у своїй державі монополії на правосуддя⁹.

Відомий учений і політик XIX ст. професор Берлінського університету Рудольф Гнейст зазначав, що судова влада Німеччини у середньовіччі не справлялася із завданнями, які на неї покладали повною мірою через те, що судоустрій не був організований таким чином, щоб забезпечити можливість вирішувати всі виникаючі конфлікти, і суди дуже часто відсилали прохачів до примітивної системи самопомогли¹⁰. При цьому під системою самопомогли розумівся дозвіл кожному учасникові спору вдатися до зброї, щоб таким шляхом знищити несправедливість. Таке становище приводило до логічного висновку про необхідність централізації судової системи та розширення її компетенції. Як результат були засновані верховні суди у сфері цивільної та кримінальної юрисдикції з наміром поширити їх компетенцію на територію всієї імперії. Однак не всі німецькі держави це прийняли. Так, Австрія відокремилася від імперського суду із самого початку, а Пруссія – з XVIII ст. Відповідно верховні суди продовжили існувати та розглядати спори лише відносно урядів дрібних країн імперії¹¹.

У 1877 р. в наслідок уніфікації права було прийнято Устрій судових установлень для Німецької імперії, який встановив загальні правила формування і діяльності судів ординарної юстиції, що розглядали всі цивільні і кримінальні справи, які не підпадали під юрисдикцію адміністративних або особливих судів на всій території Імперії і дозволив союзним державам створювати особливі суди¹². До числа ординарних судів були віднесені дільничні суди, ландгеріхти, обер-ландгеріхти та імперський суд. До особливих (спеціалізованих) судів були віднесені митні суди, общинні, ремісничі, а також суди для розгляду спорів у сфері привілеїв, обтяжень, розділів і консолідацій, загальних володінь, поміщицько-селянських розглядів та ін. (§ 14 Устрою). Суди були визначені як незалежні, державні носії судової влади.

Крім Франції і Німеччини варто звернути увагу і на Італію, що має досить складну історію становлення судової системи – результат частих змін кордонів її територій. З кінця XVI ст. і до початку XVIII ст. італійські території перебувають під пануванням спочатку Іспанського королівства, потім Австрії, що дуже позначилося на італійській правовій системі. Потім був період перебування Італії під впливом наполеонівської Франції. У першій половині XIX ст. територія сучасної Італії була розділена на велику кількість держав, тому єдиної судової системи не могло бути. У герцогствах і королівствах, що діяли на її територіях, судові системи були різними й характеризувалися або наявністю єдиного вищого судового органу (Моденське герцогство, Ломбардо-Венеціанське королівство, Тосканське герцогство), або наявністю адміністративної юстиції та дуалізмом судової системи, як і у Франції (Пармське герцогство, Королівство обох Сицилій, П'ємонт і Папська область). До 1815 р. (до закінчення панування наполеонівської Франції) практично на всіх італійських територіях застосовувалися акти, запозичені з французьких кодексів. Судова система була створена також на зразок французької.

Суперечки про структуру судоустрою виникли в 1861 р. відразу після утворення Італійського королівства. У 1865 р. було ухвалено рішення не використовувати

французьку модель, ліквідувати систему адміністративної юстиції та віднести спори з державними органами до юрисдикції загальних судів. Але 1889 р. була заснована палата Державної ради, уповноважена розглядати адміністративні спори, що були виведені з юрисдикції загальних судів. З 1923 р. Касаційний суд став здійснювати контроль за дотриманням закону та забезпечувати єдність його тлумачення. Зрештою, на думку Раймона Леже, сучасна Італія зберегла деякі залишки впливу на її правову систему спочатку французьким, а потім німецьким правом.

Такою ж складною є історія становлення державності Іспанії. Об'єднання країни почалося наприкінці XV ст., а на початку XIX ст. Значним був вплив на Іспанію, як і на більшість інших європейських країн,

Французької революції та наполеонівського режиму. Але нав'язування французьких редакцій Основного Закону і кодексів призвело до ворожого ставлення доктрини до французького права, що стало причиною їх відхилень, а при прийнятті – внесення змін. Конституція 1812 р. закріпила єдність судової системи Іспанії. Як і в інших країнах романо-германської системи права суди лише застосовували і тлумачили закон. У 1978 р. була прийнята нова Конституція, згідно з якою Іспанія стала напівфедеративною державою з 17 автономними співтовариствами, надавши кожному з них законодавчу та виконавчу владу. Був заснований і Конституційний суд.

Цікавою та не схожою на інші є історія розвитку судової системи Швеції, конституційної монархії з парламентським режимом, члена Європейського Союзу з 1995 р. До середини XI ст. Швеція розвивалася ізольовано від Західної Європи, а в другій половині XVII ст. стала зразковою державою, що поширила свій вплив на всю Європу. Довгий час норми права в країні ділилися на два види: для сіл і для міст. Це відбилося і на судовій системі, дуалізм якої визначався наявністю міських і сільських судів. Такий поділ було скасовано лише у XX ст. і замінено більш традиційним розподілом судів по інстанціях: суди першої інстанції, апеляційні, Верховний суд. З 1909 р. у Швеції діють дві гілки судової системи. У цій країні суди загальної юрисдикції не намагалися поширити свою юрисдикцію на вирішення адміністративних спорів, оскільки вважали їх менш важливими й привабливими, ніж цивільні та кримінальні справи. Тому було ухвалене рішення створити окрему систему судових органів для розгляду спорів за участю адміністративних органів – адміністративні суди.

Таким чином, історичний аналіз формування судових систем європейських країн свідчить про відсутність якої-небудь єдиної моделі судоустрою для всіх держав. Спроби введення такої моделі були завжди. За зразок брався конституцій країни, що мала переважне військове, політичне та економічне становище в регіоні в той або інший період часу (наприклад, Франції або Англії). Але в чистому вигляді, без змін, така модель ніколи не переносилася в іншу державу. Завжди враховувалися історичні і правові традиції країни-реципієнта, які хоч і незначно, але змінювали запозичену судову модель. Зі зміною же політичної картини в регіоні зміни в структуру судової системи вносилися ще більш рішуче. Тому в даний момент украї складно виділити типи судових систем. Водночас, попри значні історичні особливості формування національних судових систем європейських країн, можна виділити їх загальні характерні риси. У першу чергу – це ієрархічний принцип побудови судової системи. Спори по першій інстанції підсудні судам, розташованим по всій території країни. Над ними є значно менше число апеляційних судів і вінчас судовий устрій Верховний суд країни. Це загаль-

на схема, що має свої особливості практично в кожній країні. Наприклад, істотно можуть відрізнятися суди першого рівня за кількістю і за спеціалізацією, апеляційні суди за компетенцією а також за наявністю або відсутністю спеціалізації, а так само компетенцій Верховних судів. Істотно на судову структуру може впливати федеративний устрій країни, як це має місце в Німеччині і Швейцарії. Крім того, структура судової системи та ефективність судового захисту прямо залежать не тільки від форми правління й державного устрою, але й від рівня розвитку та благополуччя держави. Сильна держава прагнула до централізації судоустрою, створення єдиного вищого судового органу і забезпечення присутності судових органів у всіх регіонах. У країнах економічно слабких, як і в країнах з федеративним устроєм, центральна влада на місцях не мала досить сильного впливу, що відбувалося й на судоустрої. Це може проявлятися в існуванні замкнених судових систем у суб'єктах федерації.

Варто також підкреслити, що нині принципу єдності судової влади приділяється ще більше уваги, ніж раніше, тому навіть у федеративних країнах, таких як Німеччина, створені органи, що входять у судову систему і мають вплив на суди всіх суб'єктів федерації якщо не через інститут перегляду судових спорів, то через інші механізми, наприклад, шляхом вирішення спорів щодо компетенції між судами.

1. *Норбер Р.* Историческое введение в право: Учеб. пособие для вузов. – М: ЖУГА ВЕНЕ, 2005. – С. 317. 2. *Леже Раймон.* Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Пер. с фр. А.В. Грядов. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – С. 34, 68. 3. *Иванов Д.* Судебные канцелярии во Франции, Германии и Италии. Из отчета по служебной командировке Сергея Завадского и Дмитрия Иванова // Журнал министерства юстиции. – № 10. – 1895. – Приложение. – С. 5–6. 4. *Норбер Р.* Цит. работа. – М: ШТА ВЕИШ, 2005. – С. 405–407. 5. *Норбер Р.* Цит. работа. – М: ШТА ВЕИБ, 2005. – С. 283. 6. *Зиллер Ж.* Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / *Жак Міллер*; пер. з фр. Ховхун В. – К: ОСНОВИ, 1996. – С. 356. 7. *Леже Раймон.* Цит. работа. – С. 41. 8. *Zweigert K.* Introduction to Comparative Law: parts I–II. – P. 138–147. 9. *Давид Р.* Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В. А. Туманов. – М: Междунар. отношения, 1999. – С. 46. 10. *Гнейст Р.* Правовое государство и административные суды Германии / Пер. ОС. Фустова, под ред. М.И. Шевникова. – С.Пб.: типография В. Безобразова и Комп, 1896. – С. 69. 11. *Гнейст Р.* Цит. работа. – С. 71. 12. Учреждение судебных установлений для Германской империи с законом о введении его в действие / ерев. Ив. Соболева. – С.-Пб., типография А. Траншеля, 1878. – С. 1–2. 13. *Леже Раймон.* Цит. работа. – С. 155.